

■■■ Előszó

Tóth István világhírű, de itthon csaknem elfeledett szobrászművészről, nagybátyámról, Zenta város idegenbe szakadt fiáról szól ez a könyv, aki életének kilencvenedik esztendejében, 2002. január 18-án hunyt el Kaliforniában, Los Angelesben, távol szeretett szülővárosától. Hamvai számunkra ismeretlen temetőben nyugszanak, ahová még gondolatban sem tudjuk elhelyezni a kegyelet virágait.

A könyv megírását kötelességemnek tartottam, mert véleményem szerint életében itthon nem kapta meg azt az elismerést, amelyet megérdemelt volna, pedig a közelállók megbecsülése és véleménye nagyon fontos volt a számára. Egyik levelében ezt írta nekünk: „Sokszor emberfeletti küzdelmet vívok, hogy bizonyítsak. De nemcsak azért harcolok, mert végtelenül szeretem a művészetet, hanem azért is, amit Ady így fejezett ki: »Szeretném, ha szeretnének, s lennék valakié.« Hogy egyszer még Zenta város is büszke legyen rám.”

Az ő korosztályához tartozó barátok, ismerősök, művészettárolók többsége már nem él. Az ifjabb generáció – publikáció híján – nem ismerheti, pedig küzdelmes, ám a művészet terén sikeres útja példaértékű: hogyan lehet a kisebbségi létből, a társadalom legmélyebb rétegéből is a tehetség, a kitartás és a küzdőképesség által kiemelkedni, akár világhírnevet szerezni nemcsak magának, hanem népének és hazájának is.

Nem vagyok írótehetség, sem művészettörténész, csak közeli rokon (unokahúg), aki szeretne méltó emléket állítani, hogy ne maradjon ismeretlen az utókor számára a zentai Tóth István, ezért személyes élményeim, levelezésünk, fotók alapján, a kiállítási tárgymutatók, a publicisztika, a műkritikusok írásainak felhasználásával igyekeztem betekintést nyújtani egyenesen felfelé ívelő, nem rövid, de küzdelmes életébe.

Óriási akarateréje minden nehézségen átsegítette, csupán az alattomos, gyógyíthatatlan betegség – az Alzheimer-kór – tudta kikezdeni erős fizikumát, és tizenöt évi szenvedés után örök nyugovóra tért.

Annak ellenére, hogy világhírnévre tett szert, Kaliforniából dicső kritikák érkeztek munkásságával kapcsolatban, mégis a magyar kultúra területén méltánytalanul mellőzték, a művészettörténet, a lexikonirodalom, sajnos, alig jegyzi nevét. Valószínűleg ennek az volt az oka, hogy itthon, a régi Jugoszláviában amatőr szobrászként tartották számon, azután pedig, amikor Budapesten elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát, és tanársegéd lett, a háború befejeztével a másodszer is elnyert Collegium Hungaricum római ösztöndíj bir-

tokában tanulmányútról nem tért vissza Magyarországra, disszidensként külföldön maradt, így az akkori rendszerben nem akartak tudomást venni róla és sikereiről.

Rómából Venezuelába hajózott, s ott élt 1949-től 1962-ig, s ennek az országnak az állampolgáraként 1951-ben Caracasban telepedett le, házat, műtermet építtetett magának. A kezdet nagyon nehéz volt, mert tizenkét lírával a zsebében, nyelvtudás és barátok nélkül érkezett oda, de hála tehetségének, a művészet iránti szeretetének és küzdőképességének csakhamar az ottani művészvilág kiemelkedő egyénisége lett, nemzettársuknak tekintették.

Venezuelában elért sikereiről is a legtöbbet a kaliforniai sajtóból tudunk meg, miután 1962-ben Los Angelesbe költözött, és az Isabelle Buckley College-ben elfoglalta a katedrát, hogy álmai beteljesedéseként képzőművészetet tanítson.

Itthon először Hegedűs Béla tollából jelent meg egy hosszabb írás *Nem sablonkészítő napszámos, hanem neves művész* címmel a *Magyar Szóban* 1963. augusztus 20-án Ivan Meštrović világhírű szobrászművész sugallatára, aki Tóth Istvánra mint ifjú tehetségre már 1934-ben felfigyelt a zentai Royal Szállóban megrendezett kiállításon.

A cikk egy megállapításával azonban nagybátyám nagyon nem értett egyet, sőt sértőnek találta az újságíró következő megállapítását: „Sorsa csak akkor fordult jobbra, amikor a Szovjet Hadsereg Budapestet felszabadította.”

Visszaküldte az újságot, áthúzta ezeket a sorokat, és a lap szélére odaírta: „HAZUGSÁG”; levelében pedig ekképp kommentált: „A kis újságcikket, lehet, hogy én nem értem, de nagyon olcsó és ízléstelen, kifigurázó cikkek tartom... Lehet, hogy benem van a hiba.”

A hazai sajtóban még Ács József *A korát fejezze ki a művész* címen írt róla 1973. augusztus 12-én, valamint Fehér Ferenc 1971. szeptember 5-én *Hollywoodi levél – Tóth István szobrászművésztől és Egy zentai származású amerikai szobrász* címmel 1977. március 27-én.

Magyarországon csak 2001-ben a Budapesten megjelent *Kortárs Magyar Lexikon (P-Z)* 3. kötetében tesznek pár soros említést Z. (zentai) Tóth István szobrászról.

Kalapis Zoltán újságíró tollából a *Családi Kör* című hetilapban folyamatosan jelentek meg olvasmányos életrajzok a vidékünkön élt vagy elszármazott emberekről, akik munkásságukkal a maguk szakterületén valamilyen formában kitűntek, híresek lettek. Ezért eljuttattam hozzá a birtokomban lévő dokumentumokat nagybátyám-

ról, és azok alapján az *Életrajzi kalauz* III. (P-ZS) kötetében (2003) megjelenhetett Tóth István szobrászművész rövid életrajza.

Amikor 2002 elején nem hivatalosan tudomásomra jutott, hogy nagybátyám, Tóth István Los Angelesben elhunyt, kötelességemnek éreztem valahogyan ezt a szomorú hírt a zentaiak tudomására hozni. A gyászjelentést azonban csak november 3-án tehettem közzé, amikor elég körülményesen, de végül hozzájutottam a halotti anyakönyvi kivonathoz. (Sajnos, a *Magyar Szó* Tóth István halálát január 18-a helyett tévesen október 18-ára datálta, ezért Kalapis Zoltán könyvében is ez a téves időpont jelent meg.)

Halálának első évfordulójára 2003. január 18-a helyett másfél hónapos késéssel jelent meg a szokásosnál hosszabb *In memoriam – Tóth István (1912–2002)* című írásom, amelyhez kérésemre Andruskó Károly, nagybátyám gyerekkori barátja készített gyönyörű linómetszetet.

Az *Aracs* című délvidéki magyar közéleti folyóirat 2003. évi 2. számában, amelynek képzőművészeti illusztrációit is nagybátyám alkotásainak fotói képezik, megjelenhetett egy hosszabb ismertető írásom *A Tisza-parttól az óceánig – Tóth István szobrászművész életútja* címmel.

2007-ben a Timp Kiadó megjelentette Balázs-Arth Valéria *Délvidéki Magyar Képzőművészeti Lexikon* című könyvét, amelyben a XX. századi délvidéki képzőművészetet összegzi. A 402 részletes címszó egyikeként a fentebb felsorolt újságcikkek és írásaim alapján megjelent Tóth István szobrász életrajza is.

Arról nincs tudomásom, hogy ezen kívül az itthoni és amerikai szakkiadványokban említik-e életét és munkásságát, de alkotásaiban jelen van Venezuela-, Kalifornia- és Kanada-szerte; köztereken, múzeumokban, magángyűjtőknél szellemisége és művészete tovább él!

25 évesen, négy elemivel, ösztöndíjasként került fel 1937-ben Budapestre a Képzőművészeti Főiskolára. Óriási erőfeszítések árán sikerült neki rekordidő alatt leérettségizni, és már harmadéves főiskolásként tanárának, Pátzay Pálnak a tanársegédje lett, szobrászatot és anatómiát tanított. Ötször cserélt albérletet, mígnem 1945 tavaszán lakást kapott a Szamos úti Művésztelepen.

Tanulmányi éveit utána 1948-ig számtalan szobrot alkotott, kiállításokon vett részt, számos ösztöndíjat nyert, és kitüntetések, díjak és érmek tulajdonosa lett. Sikereiről a *Kalangya* című délvidéki irodalmi folyóirat, valamint a *Film, Színház, Irodalom* című újság is beszámol 1940 és 1945 között.

Sok alkotása közül Munkácsy Mihályt ábrázoló monumentális szobra eredeti helyén, Budapesten, az Epreskertben található, de a többinek hollétééről, sajnos, nincs tudomásunk. A Magyar Nemzeti Galériában négy művét őrzik, adattárunkban pedig levelezésüket az akkori főigazgatóval, dr. Pogány Ö. Gáborral.

A zentai Városi Múzeum képzőművészeti gyűjteményében hét szobra és egy ceruzarajza szerepel. Azt a fehérmárvány mellszobrot, amelyet 1943-ban Zentán köztéren helyeztek el és lepleztek le, az 1944-es rendszerváltáskor a Tiszába vetették. Amatőr korszakában készült számtalan szobra közül csak egy gipsz Krisztus-fej került elő, a többinek nyoma veszett. Zentán magántulajdonban is fennmaradt néhány alkotása.

Barátját, Aulik Miskát megajándékozta egy 16 cm-es *Bagoly* című bronz kisplasztikával, Tripolsky Gézát egy 1964-ben készült, *Kompozíció* című, 30 × 40 cm-es olaj-farost festménnyel, Harmath Rózsát az 1974-ben készült *Tavaszi* című (35 × 12 × 10 cm) plexiszoborral, engem pedig, 1972-ben készült *Anyai gyermekével* (25 × 10 × 11 cm) plexi- és *Szerelem* című (21 × 10 × 7 cm), 1978-ban alkotott bronzalkotásával.

A *Krisztus halotti maszkjától*, amelyet mint amatőr szobrász formált meg Zentán 1934-ben, a *Reaching for the Stars*, azaz a *Csillagok elérése* című monumentális főművének a megalkotásáig, amellyel Los Angelesben 1975. augusztus 20-án a Bicentennial jegyében megrendezett kiállításon vett részt (ezzel elnyerte az Árpád Akadémia aranyérmét), hosszú és rögös út vezetett, de törhetetlen akarata, munkabírása és önfegyelme átsegítette minden nehézségen. Ezt bizonyítja az a tény, hogy repedt bordával, máskor meg mindkét válláról leszakadt izmokkal, két súlyos műtét között is dolgozott csak azért, hogy az általa kitűzött időpontra alkotása elkészüljön.

Ez a cél érdekében önmagát sem kímélő tulajdonsága (ami sokszor nem ésszerű), úgy látszik, benne van a génjeinkben, mert családunk több tagjánál is megfigyelhető, akárcsak a művészeti hajlam.

A régi világban, különösen a nincstelenség körében nagy volt a gyermekáldás. A legtöbb családban tíznél is több gyermek született, bár az elhalálozás is jelentős volt. Az antibiotikumokat még nem találták fel, és a torokgyík, az agyhártyagyulladás, a rángógörcs kegyetlenül szedte áldozatait, de azért 6–8 gyermek megérte a felnőtt kort.

Nagyapám, Tóth Mihály családja is ezek közé tartozott. Párjával kilenc gyermeknek adott életet, kettő kiskorában meghalt, heten maradtak életben. Nagy szegénységben tengődtek, de azért mindannyi-

an becsületes, dolgos emberként élték le életüket. A szülőknek derekasan meg kellett küzdeniük, hogy a sok éhes szájnak megteremtsék a mindennapi falatot. Az apa napszámba járt, földet árendált (bérelt), konyhakertet (bosztánt) létesített, dinnyét termelt, ahol a gyermekkezekre is szükség volt. Már 6-7 évesen a fiúk kondások (disznópásztorok), a lányok libapásztorok lettek. Aratáskor az 5-6 éves gyermekek is munkába lettek állítva. Édesanyám elmondása alapján szinte magam előtt látom, ahogyan a tikkasztó hőségben mezítláb, sokszor felsebzett lábbal, egy szál „pöndölybe” (hosszabb ingecske) öltözve agyagkorsóban hordták a vizet a szomjas aratóknak.

Ezek az apró emberkéek munkájukért fizetést kaptak, búza járt érte, amelyet aztán a malomban lisztre cseréltek, így ők is hozzájárultak az egész évre való kenyérgondok enyhítéséhez.

Télen szalmával bélelt klumpa (facipő) volt a lábbelijük, abból sem jutott mindegyiküknek a lábára. Iskolába csak akkor jártak, amikor a földeken már nem volt munka, legtöbbjük egy-két elemi iskolai osztályt végzett.

Amikor édesanyjuk 40 évesen tüdővészben meghalt, sorsuk még rosszabbra fordult. István akkor alig volt két éves. Édesapjuk is betegeskedett, és 59 éves korában tüdővészben elhunyt. A család ekkor felbomlott. A kiskorú István mindenféle fizikai munkát elvállalt megélhetése érdekében, és ha szabadidőhöz jutott, alkotói vágyát már hétévesen azzal elégítette ki, hogy a kanálisból kikapart agyagot gyúrta, különféle állatfigurákat formált belőle. Később száraz bodzafából mintázófat fabrikált, és fényképek alapján híres emberek szobrait készítette el.

István sorsa akkor fordult jobbra, amikor 17 évesen Albert Gelbstein kézimunka-sablonkészítő műhelyében munkát kapott, és mint rajzoló-mintatervező ott dolgozhatott. (A zentai Történelmi Levéltár adatai szerint Zentán 1906 és 1940 között tizenöt kézimunka-sablonkészítő üzem működött.)

István két és fél évvel idősebb bátyja, Péter már korábban szintén rajzolóval és minták szúrásával foglalkozott a Bleier-cégnél. Később állami alkalmazásban dolgozott, de a minták készítésével és a „drukkolással” mellékfoglalkozásként továbbra sem hagyott fel. Halála után ezt a szakmát legidősebb leánya, Törökné Tóth Teréz nyugalmazott tanítónő folytatta, és a kézimunkázás mellett hobbi-ként foglalkozott mintakészítéssel.

Péter nagybátyám másik leánya, Domány Ferencné Tóth Mária óvónő régóta foglalkozott textilszobrászattal-bábukészítéssel.

Győrben 2003-ban egy kiállításon két bábujával második és harmadik díjat érdemelt ki, valamint megkapta a budapesti székhelyű Kiss Áron Magyar Játéktársaság különdíját. Könyvet írt *A bábjáték varázsa* címen, amelynek első kötete 2001-ben, a második 2007-ben jelent meg. Zentán 2007 májusában nyílt gyűjteményes kiállítása a Művelődési Házban. Sárospatakon volt látható az *Árpád-házi Szent Erzsébet rózsával* című babája azon a tárlaton, amely 2007 decemberétől pünkösdig tartott nyitva.

Péter nagybátyám László fia úgynevezett ezermester, leánya, Ágnes Szegeden, a Juhász Gyula Tanárképző Kar képzőművészeti szakán diplomázott mint német-rajz szakos tanár, és Szegeden rajzot tanít a Textilipari Középiskolában. Szabadidejében vászonra viszi olajfestményeit, amelyeket Szegeden kortársaival közösen már több kiállításon bemutatott. Festményeinek tárgya leginkább táj, csendélet, de ha felkérlik, szívesen fest portrékat is. Zentán gimnazista korában kerámiatárgyakat is készített, de erre most égetőkemence híján nincs lehetősége.

Nagybátyám unokatestvérei is népes családban éltek, nyolcan voltak testvérek. Az 1902-ben született Istvánt 1929-ben átküldték Magyarországra, Szarvasra hímezőminta-készítőkhöz tanulni. Miután kitanulta a szakmát, nem tért vissza Zentára, hanem ott telepedett le, és önállósította magát.

Unokaöccse, Tóth Menyhért, aki nagybátyámnál mindössze két hónappal volt fiatalabb (1913. január 1. – 1989. április. 30.) szintén átment Magyarországra, és Budapesten helyezkedett el egy szobafestősablon-készítőnél, ott a háború végéig dolgozott, majd Szarvasra költözött, letelepedett, megnősült, és műszaki rajzolóként a sarvasi Rizstermelő Kutatóintézetben volt alkalmazásban. „Jugóból” többször látogattak át küldöttségek szakmai tanácsért az intézetbe, és olyankor nagyon hasznos volt Menyhért szerbtudása. Szabadidejében ő is foglalkozott kézimunkasablonok készítésével és előnyomással, bedolgozott a Szarvasi Háziipari Szövetkezetbe, és szívesen szobrászkodott is. Fénykép alapján híres emberekről, kollégáiról készítette a portrékat agyagból. Megmintázta nagybátyámat és saját magát is. A szobrokról készült fényképeket elküldte Hollywoodba, amelyekről István nagybátyám így nyilatkozott: „Mennyinek is szeretnék már régen írni, köszönöm a portréképeket, a szobor engem és önmagát ábrázolja. Nagyon jól megfogta a hasonlatosságot.”

A hímezőminta-készítő Tóth-dinasztia egy taggal gyarapodott, amikor édesapám, Kiss György, aki 1927-től sablon- és klisékészítő

kisiparosként volt nyilvántartva Zentán, feleségül vette Tóth Veronikát, édesanyámat, István nővérét. A nagy konkurencia miatt úgy döntöttek, hogy esküvőjük után Zágrábba költöznek. Édesapám ott először egy kézimunkaboltban dolgozott, de csakhamar ipart váltott, és a Vlačka utcában megnyitotta műhelyét, amely 1941-ig működött.

A háború időszakában alapanyag és hímzőfonal híján munkája nagyon megcsappant, és ezért visszaköltöztünk Zentára. Édesapámnak más munka után kellett néznie. Szakmáját, amelyet nagyon szeretett, csak hosszú kihagyás után kezdhette el újra, 1953-ban ipart váltott, és 1960. december 31-éig dolgozott. Az egész akkori Jugoszlávia területét ellátta kézimunkasablonnal és a drukkoláshoz szükséges festékkel. Iparát azért kellett feladnia, mert a nyugdíjigogosultságot csak akkor nyerhette el, ha abban a rendszerben megszakítás nélkül legalább négy évet állami alkalmazásban töltött. Szabadidejében azonban továbbra is foglalkozott eredeti szakmájával.

Halála után a sok mintát és mintaszűrőgépet én örököltem, hobiból nagy szeretettel folytatom édesapám és őseim foglalkozását.

1989-ben öt hétig voltam egy Bácsalmásról kitelepített német származású asszonynál, aki előzőleg mintákat vásárolt nálam, és valakitől szűrőgépet is vett azzal a szándékkal, hogy otthonában hímzőminta-készítéssel és kézimunka tanításával foglalkozzék. Szakmai tudás híján megkért, hogy pár hétre menjek ki hozzá Németországba. Az idő alatt sok mintát készítettem, és beavattam a szakma fortélyaiiba. Hímzőtanfolyamokat is szerveztem, ahol a német asszonyok és lányok megtanulták a régi bácskai fehérhímzést. Múzeumot is szeretett volna létesíteni, hogy emlékként megmaradjon az iparművészet eme ága, de sajnos, ez nem sikerült.

Zentán több olyan család és egyén élt, akinél a művészi hajlam átlagon felül volt. Az egyik ilyen a Szkala család. Az apa, Lénárd és fia, Géza művészienv kivitelezett, finom fafaragásaikról váltak ismertté. Az apa faragott bútorai a régi Jugoszláviában Péter király udvarában is jelen voltak, és az országból egy diplomata sem távozott el faragott bútorarab vagy dísz tárgy nélkül. Géza a faliórák, képkerekek, faragott képek és apróbb dísz tárgyak mestere volt, amelyek a zentai, vidéki és külföldi otthonok megbecsült tárgyai lettek (Szabó Imre elmondása szerint).

Bernáth Márton, alias „Circi Marci” szobafestő és mázóloiparosként dolgozott, de olajfestményeivel is jeleskedett, és széles vásárlói köre volt. Ő festette meg a stáció képeit, amelyeket a zentai Szent

István-kápolnában láthatunk, az erről készített másolatok pedig a Jézus szíve templomban láthatók (Kulcsár Veronika nyugalmazott restaurátor elmondása szerint).

Keceli Mariska zongoratanárnő szintén ismert amatőr festő volt, valamint a Bocán család több tagja híres hangszerkészítőként működött.

Neves színésznőt adott Zenta város a szabadkai Népszínháznak a fiatalon elhunyt, csodálatos Ferenczi Ibolya személyében, aki egy helyen így vallott hivatásáról: „Nekünk, színészeknek meg kell elégednünk a múltó sikerrel. A közönség ünneplésével és a kritikusok méltatásával. Utánunk más nem marad, ha egyszer már nem leszünk... A festőművészt, a szobrászt és az író vagy költő műve túléli, de a reprodukáló művész életműve vele együtt száll a sírba...” (Faragó Árpád: *Elfelejtett arcok, emberek*).

Az elhunyt Remete Károlyt, a „színjátszás külön egyéniségét” is említhetjük, és R. Fazekas Piroskát, aki betegen „a nyugdíjasok csendes, befelé forduló napjait éli emlékeivel maga körül, s egy kicsit talán elfeledve. Egy jegyzetben azt írja Madách: »Magyarnak lámpája van, de olaja nincs.« Milyen jó lenne – gondolom én – ha abba a lámpába végre egy kis olaj is kerülne, hogy aztán az bevilágítson azokba a szobákba, helyiségekbe, ahol nyugdíjasaink élik a maguk életét, s ne csak bevilágítson, hanem egy kicsit melegítse is azok lelkét, hiszen hozzánk, ehhez a kis közösséghez tartoznak!” – írja Faragó Árpád említett könyvében.

Voltak neves tehetségeink, ne hagyjuk őket a feledés homályában elveszni, hiszen kultúránk általuk gazdagodott. Valamilyen módon maradandó, méltó emléket kellene állítani nekik.

Hálával tartozom mindazoknak, akik méltónak tartották Tóth István szobrászművészt arra, hogy tartós támaszaként az emlékezetnek könyv jelenjen meg róla, és hogy szülővárosában szobrot, emlékhelyet kapjon.

Zenta, 2009 június

Domány Katalin

